

MIESTO ANALÓGIE VO VÝVINE SLOVENČINY

Pavol Žigo
Univerzita Komenského

RESUMEN

La caracterización de la analogía en una lengua debe basarse en tantas cualidades de los elementos comparados como fuere posible y las relaciones entre esas cualidades y las cualidades de otros elementos deberían ser lo más cercanas posible aunque esto no tiene que cubrir todas sus cualidades y relaciones. En un intento por caracterizar la lengua eslovaca se debería buscar también la correspondencia de los elementos individuales así como sus diferencias, explicando las razones de éstas.

PALABRAS CLAVE: Lengua eslovaca, analogía, diacronía, sincronía.

SUMMARY

The characteristic of the analogy in language must be based on as many qualities of the compared elements as possible and the relations between these qualities and the qualities of other elements should be as close as possible although it does not have to cover all their qualities and relations. In an attempt to characterize the Slovak language it should be also looked for the correspondence of individual

elements as well as for the differences with the explanation of their reasons.

KEY WORDS: Slovak language, analogy, diachrony, synchrony.

Pri výklade princípu analógie v snahe o čo najvyššiu mieru pravdepodobnosti záverov treba rešpektovať základné zásady zisťovania analogických podobností. Takýto postup sa v prvom rade musí opierať o čo najväčší počet vlastností porovnávaných prvkov, súvislosť týchto vlastností s vlastnosťami iných prvkov by mala byť čo najtesnejšia, no nemusí postihovať všetky vlastnosti a vzťahy porovnávaných prvkov. Pri charakteristike slovenčiny má ísť tiež o hľadanie zhôd jednotlivých vlastností prvkov, ale aj o poukazovanie na rozdiely a vysvetľovanie ich príčin. O princípe analógie je všeobecne známe, že sa na ňom zakladá pravidelnosť jazykových štruktúr, že ide o princíp, ktorý zasahuje všetky roviny jazyka, a že integračná sila tohto princípu nie je absolútna. Táto jej vlastnosť je z hľadiska vývinu v jednotlivých jazykových rovinách nerovnomerne, ale predsa oslabovaná (pozri Dolník, 1998, s. 6). Základné črty analógie a jej zmyslu v jazyku a v jazykovede od najstarších čias opisuje v prehľade J. Horecký (1989, s. 185-193). Pri charakteristike základných tendencií slovotvornej analógie a analogickej slovotvorby J. Furdík (1970, s. 54) uvádza: "Analógia je skoro vo všetkých jazykových rovinách závažným činiteľom systémovým i vývinovým". Toto konštatovanie nadväzuje na Skaličkovu charakteristiku analógie vo vzťahu k typu jazyka (aglutinačnému, Skalička, 1960, s. 49), kde autor uvádza široké uplatnenie analógie napr. pri vývine substantívnej deklinácie v ruštine a konštatuje, že v analógii "...nelze vidět pokrok, rozvoj abstraktnosti, výrazové zpřesnění a pod. Tím by byl předcházející vývoj, kdy tyto alternativy vznikaly, nepochopitelným

úpadkem". Podstata nerovnomerného prejavu analogických tendencií v jazyku vyplýva z dvoch prístupov pri charakteristike analógie: 1.) z prístupu postihujúceho systémovosť analógie a 2.) z prístupu postihujúceho anomálie spôsobujúce výnimky analogicky vznikajúcich štruktúrnych vzťahov. Dejiny jazykovedy svedčia o tom, že pri výklade jazyka a štruktúr jednotlivých jazykových rovín sa uplatňujú obidva prístupy. Ukazuje sa, že charakteristika princípu analógie, ktorý je jedným z princíпов stavby, vývinu a fungovania jazyka, nie je možná bez rešpektovania ostatných princíпов (princípu ekvivalencie, princípu vývinu jazyka, princípu prirodzenosti...). Pri charakteristike jedného z princíпов totiž nemožno nerešpektovať vzájomnú súčinnosť a konfliktnosť jednotlivých princíпов. Ich spoločným znakom je, že postihovanie akéhokoľvek princípu stavby, vývinu a fungovania jazyka predpokladá kognitívne spracovanie prvkov jazykového systému. Tieto prvky sú základom orientácie v jazyku na pozadí ich zadelenia do tried. Princíp analógie tak isto predpokladá abstrakčnú schopnosť a na jej pozadí určenie miery kontrastnosti jednotlivých prvkov v triede, ich relevantnosť. Princíp analógie v jazyku je najpriehľadnejšie postihnuteľný rešpektovaním princípu ekvivalencie a princípu vývinu. Na pozadí týchto dvoch princíпов sa potom princíp analógie stáva nástrojom výkladu súčasného stavu v jazyku. Tento výklad sa opiera o výsledky vývinových zmien v jazyku a vychádza z predpokladaných záväzných komponentov identifikácie, vznikajúcich ako dôsledok mentálnej kompetencie. Významným činiteľom, ktorý je dôležitý pri postihovaní princípu analógie, je mentálna registrácia relevantných spoločných vlastností, t.j. ontologická registrácia množiny špecifikovaných vlastností. Takouto množinou špecifikovaných vlastností sa z vývinového hľadiska po palatalizácii velár vo fonologickej štruktúre stali prealveolárne a postalveolárne úžinové, resp. úžinovo-záverové spoluhlásky.

Z hľadiska slovenčiny možno analógiu klasického typu $a : b = c : d$ uplatniť už od jej vývinu zo západoslovanského makroareálu a kontaktu jej časti aj s južnoslovanským makroareálom. Do tejto

skupiny najstarších analogických zmien patrí praslovanská palatalizácia velár: ak sa v susedstve pôvodných praslovanských velár *k*, *g*, *ch* nachádzali praslovanské vokály **b*, **i*, **e*, **ě*, resp. nosová samohláska **e*, menilo sa pod vplyvom artikulačného miesta vokálov artikulačné miesto velár *k*, *g*, *ch*, resp. *k'*, *g'*, *ch'* a tieto veláry sa menili na alveolárne úžinové, resp. úžinovo-záverové spoluhlásky (prealveolárne *c'* za pôv. *k'*, za pôv. *ch'* to bola hláska *s'*, za pôv. *g'* to boli hlásky *dz'*, *z'*, resp. postalveolárne *č* za pôv. *k'*, za pôv. *ch'* to bola hláska *š*). Princíp analógie však v staršom vývinovom období slovenčiny výrazne ovplyvnila snaha o homogenizáciu tried (v mladogramatickej koncepcii jazyka bola na báze analogických zmien postavená bezvýnimočnosť hláskových zmien). Dôsledná zmena na úrovni jednej jazykovej roviny spôsobila anomáliu na úrovni inej jazykovej roviny, presiahla rámec jedného princípu a na úrovni ontologickej registrácie sa pocítovala ako zásah spôsobujúci anomáliu v oblasti iného princípu, princípu ekvivalencie. Táto anomália spôsobila rozpor s pôvodným identifikačným prototypom a vyvolala imaginárnu snahu o opätovnú homogenizáciu triedy: Stav po palatalizácii velár spôsobený zmenami v hláskoslovnej rovine (typ *ruka*, *od ruky*, *k ruce*, *ruku*, *o ruce*, *s rukou*) vyvolal anomálie v paradigmatických štruktúrach. V dôsledku týchto anomálií vznikol v starej slovenčine tlak vnútroparadigmatickej analógie, ktorá spôsobila homogenizáciu tried vedúcu v skutočnosti k pôvodnému stavu a k narušeniu výsledkov pôvodných zmien. Pod výrazným tlakom vnútroparadigmatickej analógie sa pôvodné korene slov zmenené palatalizáciou do podôb *kruc-e*, *o ruc-e* pod vplyvom internej homogenizácie tried, t. j. pod vplyvom analógie tých pádov, v ktorých bol koreň *ruk-*, analogicky prispôsobili a nadobudli pôvodnú podobu *kruke*, *o ruke*. Z hľadiska praslovanskej genézy slovenčiny sa vnútroparadigmatická analógia typu *kruce* ⇨ *kruke* hodnotí ako diferenčiacny prvok v rámci západoslovanského makroareálu: čeština, poľština a lužická srbčina si zachovali tvary, ktoré vznikli ako dôsledok palatalizácie. V týchto jazykoch je oslabená tendencia imaginárnej homogenizácie triedy v paradigmatickej rovine a

zachovanie tvarov s palatalizovanými velármi v koreni slova spôsobuje anomálie v odstraňovaní príznakových javov. Oslabený je tu princíp analógie a do dominantného postavenia sa dostáva princíp vývinu.

V súvislosti s praslovanskými zmenami nemožno obísť výraznú štruktúrnu zmenu týkajúcu sa zvukovej roviny jazyka s dosahom na morfológickú rovinu. Ide o zmeny v štruktúre slabiky v dôsledku zániku redukovaných vokálov, resp. o celkovú zmenu slabičnej štruktúry (pripomíname, že praslovanská slabika musela byť otvorená, t. j. na jej konci musel byť vokál). Po zmene slabičnej štruktúry došlo k celkovým štruktúrnym zmenám vyšších jednotiek. Dôsledkom zmien vo vokalickej štruktúre boli teda aj zmeny na úrovni slabiky a tieto zmeny vyvolali ďalšie postupné zmeny na úrovni slova... Ide o prirodzený jav, pri ktorom je nižšia jednotka štruktúry inkorporovaná do vyššej jednotky. Súčasťou zložitého vývinového procesu v zmenách slabičnej štruktúry bolo aj prehodnocovanie prízvuku a kvantity. Klasickým príkladom, na ktorom možno vyložiť analogické zmeny, je premiestňovanie, presun prízvuku z koncovej slabiky s pôvodným jerom a dôsledky tejto tendencie na kodifikáciu súčasnej normy. Ide o prípady nom. - ak. sg. mask. typu *sto'ľb*, *nož'ь*, *vol'ь*, gen. pl. fem. a neutr. *prostьb'ь*, *lakьktь*, *ovьc'ь*, slovesné tematické morfémy typu *nese'šb*, *bere'šb*, minulé prídavné slovesa typu *nesl'ь*, *vedl'ь*, *kaš'ľb* a sem patrí aj slovtvorná prípona *-ьcb* typ *grньc'ь* (apostrofoom sa v týchto príkladoch označuje pôvodný prízvuk). Podstatou zmeny kvantity po zániku redukovaných vokálov bolo spomenuté premiestňovanie prízvuku na predchádzajúcu slabiku a v dôsledku tohto premiestňovania sa kvantita zaniknutého redukovaného vokálu "akoby" zachovala v zmene kvantity, vokálu v predchádzajúcej slabike (t. j. v jeho predĺžení). Táto digresia konkrétnych vývinových zmien vnáša svetlo do charakteristiky analogických princípov, na ktorých spočíva kodifikovanie normy súčasnej spisovnej slovenčiny: Ak v dôsledku zmeny pôvodného tvaru gen. pl. *ženь* po zániku jerov vznikol tvar *žen* / *žien*, analogicky vznikol aj tvar *hier*. V slovách typu *výhra*, *krídlo* je potom v gen. pl.

tak isto žiaduca analogická podoba *výchier, krídiel*. Porovnaním dvoch princípov dochádza teda v jazyku ku konfliktu. Snaha po imaginárnej unifikácii triedy genitívu plurálu typu *výchier, krídiel* vyvolaná princípom analógie v konflikte podľahla z vývinového hľadiska v oblastiach s rytmickým krátením striedaniu dlhých a krátkych slabík (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 2, s. 93). Preto sa v gen. pl. tohto typu substantív aj v spisovnej slovenčine uvádzajú, resp. pripúšťajú aj dvojtvary *výchier / výher, krídiel / krídel* (v kodifikačných príručkách a na prvom mieste uvádzajú podoby rešpektujúce pravidlo o rytmickom krátení). Analógia na suprasegmentálnej úrovni, t. j. v sfére pôsobenia pravidla o rytmickom krátení, dosiahla rovnakú intenzitu ako snaha po imaginárnej unifikácii triedy gen. pl. fem. resp. neutier typu *žien - hier - výchier - krídiel*, ktorá vznikla po zániku jerov. Takým istým spôsobom sa v slovenčine na úrovni slabičnej štruktúry menila pod vplyvom zmeny prízvuku aj kvantita prítomníkového kmeňa typu *nese'šb, bere'sb* > *nesieš, berieš*. Ide o špecifický znak slovenčiny v porovnaní s čes. *neseš, bereš*, resp. ruským prízvukom v tvaroch typu *ты берешь, ты несешь*. Princíp analógie sa prejavuje aj v rámci zmeny prízvuku vyvolanej zánikom jerov vtedy, ak po zániku jeru vznikla skupina *konsonant + sonóra* typu *nesl'ъ, vedl'ъ, kaš'lъ* > *nesl, vedl, kašl'*. Do skupiny *konsonant + sonóra* sa v slovenčine vsunuli vokály podľa povahy konsonantu pred sonórou: po tvrdej spoluhláske je vkladné *-o-* (typ *nesl, vedl* > *niesol, viedol*), po mäkkej spoluhláske je vkladné *-e-* (typ *kaš'lъ* > *kašel', og'ňb* > *oheň*). Pri vkladných vokáloch sa tak princíp analógie prejavuje tým, že ide o tie isté vokály, na ktoré sa v silnej pozícii vokalizovali jery. V oblasti so zmenou **pęťkъ* > *piatok* je aj zmena *padlъ* > *padol*, v oblasti so zmenou **pęťkъ* > *pátek* je zmena *padlъ* > *padel*. (pozri Atlas slovenského jazyka, zv. 1, s. 71, 105). Deskripčná charakteristika zmien v slabičnej štruktúre staršej slovenčiny je dobrým základom explanačného opisu národného jazyka ako celku a bez nej nemožno spoľahlivo charakterizovať jazykový systém a štruktúrne vzťahy jednotlivých prvkov. Dôkazom toho je aj fonologická charakteristika súčasného jazyka, ktorá poukazuje na dva

základné typologické modely slabiky vychádzajúce z konfiguračných možností fonických prvkov diferencovaných podľa stupňa sonority (t. j. od minima po maximum, pozri Sabol, 1994, s. 221 a n., Sabol 1997, s. 31). Relevantnými prvkami týchto typologických modelov sú vokály (sonanty), šumové spoluhlásky (nesonanty) a sonórne spoluhlásky (nesonanty aj sonanty). V štruktúre slova vzhľadom na jeho slabičnú štruktúru s ohľadom na striktúru slabiky sa uplatnil v slovenčine model s narastajúcim stupňom sonority (tzv. model “oko”). V rámci spomenutých zmien v štruktúre slabiky treba súhrnne spomenúť výraznú tendenciu, ktorá okrem spojenia *konsonant + sonóra* vylučovala na začiatku prvých slabík v slove následnosť *sonóra + šumová spoluhláska + sonanta*, resp. zrkadlovú následnosť týchto hlások na konci slova (t. j. *sonanta + šumová spoluhláska + sonóra*, pozri Sabol, 1997, s. 31). Výsledkom týchto vývinových tendencií a snáh po “homogenizácii triedy” vylučujúcej predchádzajúce zoskupenie hlások sú v slovenčine slová typu *sedem, hrdzavieť, luhár, omša, riečť, vietor, Peter* (oproti českým podobám *sedm, rzivět, lhář, mše, řčení, vítr, Petr*, ktoré sú zakončené slabičnou sonórou). Charakteristickým znakom vývinu slabičnej štruktúry slovenčiny bolo teda odstraňovanie tzv. pobočných slabík s vedľajším vrcholom slabičnosti, sylaboidom (tzv. model “ryba”; podrobný fonologický opis vývinu na začiatku a na konci slova uvádza E. Pauliny, 1963, s. 130-131). Analogická homogenizácia triedy v rovine slabičnej štruktúry, ktorou sa odstraňovala následnosť hlások *sonanta + šumová spoluhláska + sonóra* na konci slova, podmienila slabičnú štruktúru tvarov, ktoré sa z pôvodne heterogénnych systémov adaptovali a stali sa súčasťou homogénnej triedy (typ *katedier, fariem*). Takúto povahu majú aj tvary gen. pl. substantív utvorených pomocou prípony *-stvo*, pred ktorou je dlhá slabika: *horstvo - horstiev; tmárstvo - tmárstiev*. V týchto prípadoch sa opäť na úkor hláskoslovnej analógie, resp. analógie na suprasegmentálnej úrovni silnejšie prejavuje tvaroslovná analógia. Aj napriek intenzívnejšiemu tlaku morfológického systému má aj tento typ analógie korene v zániku redukovaných vokálov a je tesne spätý s problematikou

vkľadných vokálov (pozri vyššie typ *og'ňb* > *oheň*). Ide tu o špecifické mentálne dotváranie javu na úrovni štruktúry slabiky, odstraňovanie nežiaducej skupiny spoluhlások, ktorá vznikla v dôsledku zániku *jerov* (*-rstvъ* > *-rstv*). V tomto prípade je gen. pl. neutier typu *horstiev*, *tmárstiev* dôkazom analogickej homogenizácie triedy, ktorá vznikla prehodnocovaním kritérií pôvodných a nových deklinačných sústav vnímaných na pozadí ich spoločných vlastností (pôvodné dlhé u-kmene, typ *mrkva* - *mrkiev*, a-kmene, typ *vrstva* - *vrstiev*, t. j. dnešné feminína, resp. pôvodné o-kmene, typ *kráľovstvo* - *kráľovstiev*, t.j. dnešné neutrá). Z hľadiska vzniku nových deklinačných sústav sa do homogénnych tried začlenili aj novšie utvorené slová typu *pitva* - *pitiev*, *odozva* - *odoziev*, *šarlatánstvo* - *šarlatánstiev*, *notárstvo* - *notárstiev*, *kvetinárstvo* - *kvetinárstiev*... Spoločné vlastnosti vzorov neutier so vzormi maskulín a feminín svedčia o imaginárnosti stredného rodu v slovenčine.

Samostatnú kapitolu z hľadiska kognitívnej registrácie prvkov tvorí vývin slovenského substantívneho deklinačného systému. V tomto vývine sa vo výraznej miere odrážajú protichodné tendencie princípu analógie - snaha po pravidelnosti jazykových štruktúr na jednej strane a anomálie na druhej strane. Snaha o pravidelnosť jazykových štruktúr z vývinového hľadiska vychádzala z prehodnotenia ontologickej registrácie relevantných spoločných vlastností prvkov pôvodnej "akoby" homogénnej skupiny. Podstatou pôvodnej mentálnej registrácie relevantných spoločných vlastností prvkov rovnakej triedy bola ich forma. Formálna ontologická registrácia relevantných vlastností však nepostihovala také anomálie na úrovni kognitívnej registrácie, z ktorých vychádza princíp analógie založený na vzťahu prvkov prirodzených štruktúr s prvkami štruktúr v jazyku (prirodzený rod : gramatický rod). Na pozadí princípu ekvivalencie teda dochádzalo k mentálnemu dotváraniu javu, k hľadaniu imaginárnej ekvivalencie na úrovni paradigmatických štruktúr vo vzťahu k prirodzenému rodu. Mentálne dotváranie javu však okrem snahy o homogenizáciu významovo rovnorodých tried vyvolalo aj množstvo anomálií vyplývajúcich z rozdielnej povahy pôvodného formálneho

kritéria a imaginárnej ekvivalencie dotvorených javov, t.j. z paradigmatických štruktúr vychádzajúcich z významového kritéria. Okrem anomálií v rámci *akoby* homogénnych tried (vzor *dub*: gen. sg. *duba*, ale *hradu*, gen. pl. vzoru *ulica*: - *ulíc*, ale *mincí*) vznikli výraznejšie anomálie vyvolané mentálnym navodením sprievodného klasifikačného javu. V kategórii substantív vznikla fiktívna skupina substantív stredného rodu ako výsledok nedôsledného prehodnocovania pozostatkov pôvodnej ontologickej registrácie relevantných vlastností pri navodzovaní sprievodných klasifikačných javov, t. j. pri vzniku skloňovacích vzorov substantív stredného rodu (pôv. lok. pl.: o-kmeň: *chlapěchъ* - *o městěchъ*, a-kmeň: *ženachъ*, pod vplyvom koncoviek pôvodných a-kmeňov, t. j. dnešných feminín, dnes *o mestách*, porov. napr. plurál vzoru *žena* a *mesto*). Vývin slovenskej deklinácie ovplyvnili staršie praslovanské hláskoslovné zmeny a neskoršie diferenciačné tendencie vyvolané vnútroparadigmatickým analogickým vyrovnávaním (pozri vyššie pôv. typ *ruka* : *ruce*, dnes *ruka* : *ruke*). Druhú tendenciu výrazne ovplyvnila analógia, ktorá súvisela s prehodnocovaním pôvodných deklinačných sústav založených na formálnom kmeňovom princípe, ich rozpadom a formovaním paradigmatických štruktúr založených na významovom princípe. Formovanie nových deklinačných sústav odráža z hľadiska analógie jej dve protichodné vlastnosti: systémovosť a anomálie, spôsobujúce výnimky analogicky vznikajúcich štruktúrnych vzťahov. Systémovosť sa vo formovaní nových deklinačných sústav po rozpade pôvodného kmeňového skoňovania prejavila v dôslednom odlišovaní gramatických koncoviek substantív patriacich pôvodne do rovnakého deklinačného systému. Princíp analógie sa pri formovaní deklinačných sústav začal prejavovať od najstarších čias. Do staršej fázy patria analogické tendencie prejavujúce sa vo vývine deklinácie, resp. zániku pôvodných konsonantických kmeňov (*n*-kmeňov, *s*-kmeňov, *r*-kmeňov a *nt*-kmeňov). O tom, že vo vývine týchto deklinačných sústav sa princíp analógie prejavoval v najstaršej fáze, z pohľadu slovenčiny ešte v praslovančine, svedčí ich podoba v jednotlivých

slovanských jazykoch. Vo vývine pôvodných spoluhláskových kmeňov sa výrazne prejavil tlak medziparadigmatickej analógie, ktorý oslabil pôvodnú povahu vnútroparadigmatickej analógie. O nerovnomernej intenzite pôvodnej vnútroparadigmatickej analógie v praslovančine svedčí podoba nominatívu singuláru typu *kameň*, ktorá vznikla tlakom nepriamych pádov paradigmy (gen. *kamene* - dat. *kameni* - akuz. *kamenь* - lok. *kamene* - inštr. *каменьтъ*) na pôvodnú podobu nominatívu *kamy*. Na druhej strane však oslabená povaha tejto analógie spôsobila zachovanie tvarov nominatívu substantív patriacich do pôvodných *s*-kmeňových, *r*-kmeňových a *nt*-kmeňových deklinačných sústav. V pôvodnej *s*-kmeňovej paradigme pozostávajúcej z tvarov nom. *nebo* - gen. *nebese* - dat. *nebesi* ... lok. *nebese*, inštr. *nebesьтъ* sa pod vplyvom analógie ustálila nominatívna podoba kmeňa, t. j. *nebo*, *neba*, *nebu*..., v pluráli sa ustálila rozšírená podoba kmeňa *neb-es*. Výsledkom analogických zmien v paradigmatickej štruktúre sú však aj unifikačné tendencie vyvolané diferenciaciou slova a zasahujúce celú paradigmu: pôvodné *s*-kmeňové tvary typu *slovese*, *slovesi*, *slovesьтъ*... sa v celej paradigme, t. j. v singulári aj v pluráli, vyrovnali v prospech podôb *slovo*, *slova*, *slovu*, *slove*, *slovom* - *slová*, *slov*, *slovám*... Treba si však uvedomiť, že pôvodná podoba kmeňa nepriamych pádov sa začlenením do novej paradigmatickej štruktúry vzoru *mesto* (*slovo*, *slovesa*, *slovesu* ..., *slovesá*, *slovies*...) neskôr využila pri pomenovaní osobitného slovného druhu. Intenzita medziparadigmatickej analógie sa prejavila pri *nt*-kmeňoch prispôsobovaním sa vzoru *mesto* pri oslabení vnútroparadigmatickej analógie, t. j. zachovaním pôvodnej podoby kmeňa (pôv. *tele*, *telęte*, *telęti*, *telęтьтъ*, pl. *telęta*..., v súč. *teľa*, *teľaťa*, *teľaťu*, pl. *teľatá* / *teľce* - podľa vzoru *dievča*, ktorý sa vyvinul tak isto z pôv. *nt*-kmeňov).

Rozpadom pôvodného kmeňového deklinačného princípu pod vplyvom vnútroparadigmatickej, no najmä medziparadigmatickej analógie sa zblížila formálna a významová stránka substantívnej deklinácie. Najvýraznejšie sa táto tendencia prejavila pri vývine deklinačných sústav maskulín a feminín (*žena*, pôvodný *a*-kmeň ➤

feminína, *sluga*, pôvodný *a*-kmeň ➤ maskulína). Rozpad pôvodných deklinačných sústav a formovanie nových skloňovacích vzorov sprevádzali anomálie pôvodného stavu v deklinácii formálne rovnakých, no významovo odlišných substantív (typ *žena* - *ženy* - *ženě*: *sluga* - *slugy* - *sludzě*). Pri vzniku nových deklinačných sústav založených na významovom princípe sa výrazne prejavila medziparadigmatická i vnútroparadigmatická analógia. Miera medziparadigmatickej analógie bola podmienená kvantitou, t. j. množstvom jednotiek ovplyvňujúcich stabilitu pôvodného systému: tvarový okruh vzoru *chlap* podmienilo množstvo pôvodných *o*-kmeňových substantív a stabilita tohto systému sa analogicky prispôbovali substantíva s pôvodne odlišným tvarovým súborom, ktoré pod tlakom významového kritéria prechádzali do inej deklinačnej sústavy: pôvodné tvary nom. *sluga* - dat. *sludzě*... nadobudli v dôsledku medziparadigmatickej analógie podobu nom. *sluha* - dat. *sluhovi*... Toto nové začlenenie odrážalo navyše aj analogické vnútroparadigmatické zmeny tej sústavy, do ktorej prenikali. K takýmto vnútroparadigmatickým analógiám patrí vyrovnávanie koncoviek genitívu a akuzatívu, resp. datívu a lokálu koncoviek životných maskulín (typ *chlap* - ***chlapa*** - *chlapu* - ***chlapъ***...o *chlapě*, s *chlapomъ* ➤ *chlap* - ***chlapa*** - *chlapovi* - ***chlapa***, o *chlapovi*, s *chlapom* : *sluga* - ***slugy*** - *sludzě* - ***slugu*** ... o *sludzě* - *slugou* ➤ *sluga* - ***slugu*** - *slugovi* - ***slugu***...o *slugovi*, *slugom*) a zachovanie pôvodného stavu pri neživotných maskulínach (typ ***dub*** - *duba*- *dubu* - ***dub***...o *dube*). Tieto medziparadigmatické a vnútroparadigmatické analogické zmeny sú charakteristické pre vývin deklinačného systému slovenčiny a sú špecifické v porovnaní s vývinom deklinačných sústav iných, západoslovanských i nazápadoslovanských jazykov. Svedčí o tom zachovanie pôvodného skloňovacieho systému vo východoslovanských jazykoch pri skloňovaní typu *школа* a *слуга* v ruštine, kde sa vo vývine deklinácie neuplatnila medziparadigmatická analógia (typ *от школы*: *от слуги*) ale len vnútroparadigmatická analógia (typу *слуга* - *слуге*, t. j. tvar s velárou), naopak, v rámci západoslovanských jazykov sa napr. v

češtine obidva analogické princípy prejavili v oslabenej miere: medziparadigmatická analógia typu *sluha - sluhovi - se sluhou* (pôv. *sluga - sludzě - slugou*), oslabené je aj vnútroparadigmatické analogické vyrovnávanie kmeňovej spoluhlásky (zachovávanie *ruka - ruky - ruce*) a výraznejšie sa prejavuje systémová povaha palatalizácie vyvolávajúca zvýšenú mieru alternácie kmeňa.

Niekoľko charakteristických analogických zmien v jazyku, ktoré výrazným spôsobom ovplyvnili vývin slovenského jazyka, možno využiť pri zovšeobecňujúcich poznatkoch o princípe analógie. Predchádzajúce príklady dokazujú, že princíp analógie je tesne spätý s ďalšími princípmi. Prihliadaním na túto skutočnosť možno nájsť aj príčiny zmien, a to tak, že zmeny prvkov jednej jazykovej roviny, resp. zmeny v štruktúre jednej roviny, vyvolávajú zmeny v prvkoch, resp. štruktúrach vyšších rovín.

Na základe predchádzajúcich poznatkov možno hľadať aj podstatu vzájomných vzťahov jednotlivých princípov. Za východiskový stupeň takejto charakteristiky možno pokladať ontologickú alebo mentálnu registráciu relevantných vlastností, ktoré sa v prípade analógie prezentujú primárnou, východiskovou zmenou vnútorných štruktúrnych vzťahov. Ide o rozdiel slabičných štruktúr typu nom. pl. *ženy* - gen. pl. *žien*, ktorá je v paradigmatickej rovine možná len na pozadí kognitívnej registrácie slabičnej štruktúry $V^0C^0V^0$, na ktorú sa mohla po prehodnocovaní slabičnej štruktúry zmeniť pôvodná slabika C^0V^0 . Na takomto kognitívnom pozadí je možná ďalšia imaginárna analogická zmena odrážajúca sa vo vzťahu slov *hra - výhra* : *hier - výhier*, v ktorom nad vývinovým princípom dominuje analogický princíp (porovnaj s typom *vykonať - výkon* : *0 - úkon*). Posledným znakom vzájomného vzťahu princípu ekvivalencie a analógie je mentálne navodenie sprievodného javu, ktoré sa prejavuje najmä v oblasti prenikania nedomácich slov do slovenčiny: fr. *bûfê* ~ slov. *bufet*, pretože pôvodná podoba slova síce z hľadiska slabičnej štruktúry $V^0C^0 + V^0C^0$ vyhovovala, nevyhovovala však z hľadiska vokalickej štruktúry prítomnosťou nedomácej samohlásky *û* a obsahovala ďalší anomálny prvok, ktorý sťažoval jeho zaradenie do

deklináčného systému slovenčiny, hlásku -é na konci slova. Navodenie sprievodného javu však nie je absolútne (tak isto, ako nie je absolútna ani analógia: cudzie slovo *atašé* si zachovalo svoju pôvodnú hláskovú a slabičnú štruktúru, ktorá však nevyhovuje paradigmatickej štruktúre preberajúceho jazyka, preto sa toto slovo v slovenčine zaradilo do skupiny nesklonných substantív).

Predchádzajúce príklady sú dôkazom otvorenosti jazykových systémov, ktoré sú ľudským výtvorom a obsahujú určitý stupeň univerzálnych príznakov. Tieto univerzálne príznaky pozostávajú z prvkov, ktoré možno hodnotiť z hľadiska formy, výskytu, významu a segmentovateľnosti v rovine analogických príznakov, od ktorých sa výrazne odlišuje vyšší stupeň charakteristiky na úrovni vzťahovej analógie. Treba si pritom uvedomiť, že v našom prípade ide o čisto jazykovú a o neúplnú analógiu (nejde o absolútnu zhodu štruktúr v jednotlivých rovinách jazyka).

Krátky pohľad na niektoré jazvy spočívajúce na princípe analógie potvrdzuje, že tento princíp bol dominantným princípom, na ktorom sú založené vývinové zmeny v jazyku. Nemožno ho teda charakterizovať bez rešpektovania princípu vývinu, princípu ekvialencie a prirodzenosti. Pri charakteristike princípu analógie v jazyku sa nám teda jazyk javí ako teoretický objekt neklasickkej vedy so zdanlivo paradoxnou dvojitou povahou. Na takejto dvojitej povahe neklasického objektu súčasná veda nevidí žiaden paradox. Princíp analógie v jazyku potvrdzuje, že dvojitá povaha teoretického objektu (v našom prípade jazyka) nemá povahu analytickej opozície *A nie A* ani klasickkej heglovskej konjunkcie - stredu medzi *A* a *nie A* a ani povahu derridovskej *differance* (logicky nepochopiteľného a nevyjadriteľného média medzi identitou a nonidentitou), ale že tu ide o racionálne a logicky vyjadrenú dialektickú opozíciu. Vzťah medzi prvkami tejto opozície má povahu vnútorného vzťahu. Znamená to, že medzi prvkami, ktoré sú v takomto vzťahu, je recipročná väzba. Explanačné myšlienkové zaobchádzanie s jazykom orientované na analógiu sa teda neobmedzuje len do oblasti formálnej dedukcie, t. j. do formy usudzovania, ale má byť súčasťou formy poznania a spôsobom

vysvetľovania. Nezanedbateľná je pritom metóda postupu od vedecky abstraktného k myšlienkovému-konkrétnemu, ktorou možno teoreticky zrekonštruovať inherentnú povahu dynamiky zložitých systémov a vysvetliť mnohotvárnosť foriem prejavu (proces vzniku, vývinu a fungovania). Metóda postupu umožňuje teoretickú rekonštrukciu vývinu jazyka, v ktorom systémy geneticky nadväzujú a transformujú sa. Štruktúrno-genetickými postupmi možno teoreticky vysvetliť a opísať proces vzniku, fungovania a transformácie systémov, resp. súčasných stabilných i vznikajúcich štruktúr, ktoré sú výsledkom dlhodobého vývinu v jazyku. Súčasné poznanie nám dovoľuje vysloviť poznatok, že tieto štruktúrno-genetické postupy nie sú v jazykovej synchronii ani diachronii mysliteľné bez výrazného rešpektovania princípu analógie.

BIBLIOGRAFIA

Atlas slovenského jazyka, (1968) Zv. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre, materiály. Red. J. Štolc. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 314 + 198 s.

ČERNÍK, V., FARKAŠOVÁ, E., VICENÍK, J. (1986): *Teória poznania, Veda*, Bratislava

ČERNÍK, V., VICENÍK, J., VIŠŇOVSKÝ, E. (1977): *Historické typy racionality*, Iris, Bratislava

DAŇSKA, I. (1962): *O metodzie analogii. Dwa studia z teorii naukowego poznania*, Uniwersytet Toruński, Toruń

DOLNÍK, J. (1998): „Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Výskumný program“, *Slovenská reč*, 63/1, s. 3-13.

FURDÍK, J. (1970): „Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba“, *Jazykovedný časopis*, 21/1, 1970, s. 54-59.

FURDÍK, J.: „Motivačná intencia slova“, *Slovenská reč*, 63/6, s. 321-329.

HORECKÝ, J. (1989): „O analógii v jazyku a v jazykovede“, *Studia Academica Slovaca*, 18, s. 185-193.

KRÁL', Á., SABOL, J. (1989): *Fonetika a fonológia*, SPN Bratislava

KRUPA, V. (1980): *Jednota a variabilita jazyka*, Veda, Bratislava

LAWNICZAK, W. (1971): *O uzasadniajúcej roli analógii na príklady wnioskowań z zakresu historii sztuki*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Wrocław

MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, 1. vyd., Nakladatelství ČSAV, Praha,

PAULINY, E. (1968): *Fonológia spisovnej slovenčiny*, SPN, Bratislava

PAULINY, E. (1979): *Slovenská fonológia*, SPN, Bratislava

PAULINY, E. (1990): *Vývin slovenskej deklinácie*, Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava

SABOL, J. (1997): „K typologickej charakteristike slovenskej slabiky“, *Philologica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*, Zv. XLV, s. 27-32.

SABOL, J. (1994): „Slovenská slabika. Náčrt problematiky“, *Studia Academica Slovaca*, 23, 1994, Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 214-224

SKALIČKA, V. (1960): *Vývoj jazyka*, SPN, Praha

SKOK, P. (1972): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zv. 2. *K – poni*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

VASMER, M. (1986): *Étimologičeskij slovar ruskogo jazyka. Tom. II. E-Muž*, Progress, Moskva

VOROBĚV, N., V. (1963): *Umozakľučenie po analógii*, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, Moskva

ZVEGINCEV, V., A. (1976): *Predloženie i ego otnošenie k jazyku i reči*, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, Moskva,

Zoznam skratiek

akuz. – akuzatív

gr. – gréčtina

lit.- litovčina

lot. - lotyština

psl.- praslovančina

sansk.- sanskrt

stprus.- stará pruština